

OLDTID OG MIDDELALDER

DANMARK OG ANTIKKEN 1980-1991. En bibliografi over 12 års dansksproget litteratur om den klassiske oldtid af Flemming Gorm Andersen. (Det kongelige Bibliotek, Museum Tusulanums Forlag, 1994). 306 s., 1365 numre, kr. 230.

Denne bibliografi er en fortsættelse af Kjeld Elkjærs og Per Krarups klassiske *Danmark og Antikken* fra 1968 (andenudgaven) og Birgit Juul Kristensens og Joan Majlund Kristensens bibliografi omfattende perioden 1968-1979. Vi er således her i landet i den lykkelige situation, at vi har fortegnelser over dansksproget litteratur om Antikken fra ca. første halvdel af forrige århundrede indtil 1991. Traditionen om emneopdeling er bibeholdt omend i let ændret form, og det gør den til et overordentlig nyttigt hjælpemiddel til antikstudier. Hertil kommer, at bibliografien er forsynet med registre, bl.a. et stikordsregister, der forøger mulighederne for at finde netop det, man leder efter. Det er glædeligt, at Flemming Gorm Andersen har påtaget sig det store arbejde for at lette byrden for andre.

Arne Søby Christensen

ALISON BURFORD: *Land and Labor in the Greek World*. Johns Hopkins University Press Baltimore and London 1993. 290 sider, \$41,50.

Forfatterinden til denne bog er velkendt blandt antikhistorikere. Hendes arbejder omfatter grundige studier over græsk tempelbyggeri og den fortrinlige fremstilling *Craftsmen in the Greek and Roman World* (1972). Nu en gennemgang af det græske landbrug i oldtiden, et emne der i mange år var forsømt, men for tiden nærmest en mode.

Som i alle præindustrielle samfund var produktionen af levnedsmidler og beklædning en basisproduktion i det antikke Grækenland. »Whatever the Greeks thought or did ownership and cultivation of the land was never far out of the mind«, siges det overbevisende side 2, et nyttigt korrektiv for dem, der mener, at de gamle grækere (og romerne med dem) gik i hvide lagner og talte om politik og filosofi. Dette fremgår imidlertid ikke ved en hastig gennemlæsning af den oldtidige litteratur. Kun to værker beskæftiger sig direkte med landbruget, Hesiodos' læredigt *Arbejder og dage* fra omkring år 700 f.Kr. og Xenophons lille dialog *Oikonomikos* fra det 4. årh. For den øvrige litteratur gælder det, at landbruget optræder glimtvis, hvad enten det er afgrødernes ødelæggelse i krig eller en bitter arvestrid hos en retstaler eller et poetisk billede hos en digter. Den meste litteratur er desuden fra Attika, og dette landskabs klima er vel lige så atypisk med sin tørke, som det er præget af en efter datidens forhold meget stor by. Indskrifter kan give et mere nuanceret billede, ikke mindst forpagtningsdokumenter, som er nedfældet på sten, men her er jo altid tale om konkrete eksempler, hvorfra man skal slutte til det almene. Alison Burford behersker hele dette kildemateriale, og læseren gør klogt i at konsultere bogens gemmenoter bag i bogen, hvor der er præcise henvisninger til hele overleveringen og den moderne litteratur herom.

Bogens disposition er klar. Efter en *Introduction*, bl.a. om kilderne, starter vi med et kapitel *Ownership of the Land*, herefter følger *Landowners in Society*, hvor forf. diskuterer såvel det selvforsynende lille brug som det større med en mere markedsorienteret produktion. Egentlige storgodser eksisterede næppe i arkaisk og klassisk tid. Kapitel 3, *Farming the Land*, er ikke særlig teknisk i sin skildring af dyrkningsmetoderne, men forf. har et skarpt øje for de meget store forskelligheder, bl.a. afhængige af jordens beliggenhed i sletteland eller i mere bjergrigt terræn. Såvel klimatisk som geologisk er Grækenland også i dag præget af uhyre variationer, ofte inden for samme begrænsede område.

Kap. 4 har titlen *Management of the Land* og behandler såvel selvejerbonden som forpagtning og drift gennem en forvalter med slavearbejdskraft. Alle typer kendes fra kilderne, der dog intet udsiger om den relative fordeling af disse dyrkningstyper. Kap. 5 *The Laborers on the Land* diskuterer endelig arbejdskraften, såvel slaver som frie og den store gruppe af afhængig arbejdskraft, som den græske verden kendte, Spartas heloter, Thessaliens penestai etc. Her er der atter tale om et meget bredt spektrum, der afspejler forskellighederne i de græske bystatssamfund. Som epilog fremstår endelig det afsluttende kapitel 6, *The Farmers and the Rest of the Society*. Landbrugerne var ofte et konservativt element. Det bevidnes såvel af Thukydide som af Aristophanes. Vi ser i den græske litteratur den ofte gentagne ambivalens over for landbrugerne, der dels er landets marv og dels »rustikke og bondske«. Dette går igen fra Homer til Plutarch.

Dette stikordsagtige resumé vidner om, at forf. kommer vidt omkring. Synet er social- og mentalitetshistorikernes, ikke den økonomiske historikers. Her pointeres landboernes forhold til resten af samfundet, men her er intet forsøg på at kvantificere eller relatere erhvervet til andre former for indtjening, f.eks. ved minedrift, håndværk eller handel. Dette er også ekstremt vanskeligt, når det gælder et samfund, hvorom vor viden på disse punkter er så fragmentarisk.

Spørgsmålet om landbrugets indtjeningsmuligheder er imidlertid meget vigtigt. Vi ved, at de rige bar vældige økonomiske byrder gennem de oprindeligt frivillige, men senere mere påtvungne liturgier, hvor privatpersoner måtte påtage sig at bekoste, hvad vi betragter som offentlige udgifter, såsom afholdelse af kulturfester, herunder teaterforestillinger, udrustning af krigsskibe etc. Vi kender især disse udgifter fra Athen, men meget tyder på, at systemet var vidt udbredt i de græske bystater. Finansieringen skete kontant, evt. gennem lån, der hurtigt skulle betales tilbage. Hidrørte sådanne overskud fra landbrugsproduktionen, som de såkaldte primitivister gerne ser det – eller var der andre og mere lukrative indtægtskilder. Diskussionen herom er af meget principiel karakter og vil næppe forstumme, men denne bog tager den ikke op. Man kan let konstatere det ved at benytte bogens fortrinlige index s.v. leitourgies. Interessen er snarere mentalitetshistorisk: hvilke forestillinger havde man om landbruget, og hvilken rolle spillede de i den græske verden. Der er her en dyb kløft mellem rig og fattig, og den overskrides ikke ved hårdt arbejde.

Som skildring af hele dette tema er bogen fortrinlig, ikke mindst fordi den udnytter hele kildematerialet. Vigtige er de små iagttagelser fra den græske verdens afkroge, hvor en indskrift eller en tilfældig bemærkning i litteraturen kan give os et fingerpeg, en antydning af faktiske forhold. Problemet er så repræsentativiteten, der altid vil ride oldtidshistorikere med økonomisk-social-historisk sigte som en mare. Spørgsmålet er, om vi generelt tør udsige noget om det antikke Grækenlands landbrug, eller om vi vil lade det bestå af udvalgte

eksempler. Denne bog tager ikke endeligt stilling hertil. Dertil er den for bundet til det aktuelle kildemateriale, hvilket på samme tid er bogens dyd og dens begrænsning.

Jens Erik Skydsgaard

Den nytestamentlige tids historie. Redigeret af SIGFRED PEDERSEN. Dansk kommentar til Det nye testamente 2. Aarhus Universitetsforlag, 1994. 506 s., ill. kr. 248.

»Tidshistorie« kalder man traditionelt et af teologiens bifag, og betegner dermed kendskab til den tid hvor kristendommen og Det ny testamente blev til. Lige så traditionelt omfatter faget både den hellenistiske og den jødiske baggrund, idet vægten gennem de sidste halvandet hundrede år skiftevis har været lagt på den ene og den anden. Den stærke udvikling inden for studiet af antikkens historie i tiden efter 2. verdenskrig, ikke mindst de store arkæologiske landvindinger og håndskriftfund i Mellemøsten, har givet faget øget vægt, samtidig med at grænserne mellem teologien og de humanistiske videnskaber er under stadig nedbrydning. Det er en naturlig følge heraf at den foreliggende udgivelse har droppet den noget pedantiske og tysk-klingende glose »tidshistorie« og i stedet kalder sig »den nytestamentlige tids historie«. Dermed antydes det at det ikke længere drejer sig om et bifag der skal give nødtørftige baggrundsoplysninger, men om en disciplin fuldt på højde med den nyeste kulturhistoriske og socialhistoriske forskning. Selv om bogen i første række henvender sig til teologi- og religionsstuderende, er der dog tale om en solid håndbog af almen interesse. Ikke mindst de centrale og præcise bibliografiske noter der følger hvert af dens afsnit gør den til en fortrinlig introduktion.

Karakteristisk for tidens tendens er det et samleværk hvortil både teologer, filologer og religionsforskere har bidraget. Redaktøren Sigfred Pedersen har en kort indledning om antik historie som nytestamentlig disciplin; derefter er der fyldige kapitler af Per Bilde om den hellenistisk-romerske verdens politiske, sociale og religiøse liv og om jødernes samfund og historie i samme periode, d.v.s. fra ca. 200 f.v.t. til 135 e.v.t. Troels Engberg-Pedersen supplerer med en glimrende oversigt over hellenistisk videnskab, litteratur og filosofi, mens Benedikt Otzen dækker den antikke jødiske litteratur fra tiden efter Det gamle testaments tilblivelse, og Peter Paludan tager sig af jødisk religion, herunder de forskellige retninger. Bogens mest omfattende kapitel (74 s.) er Kirsten Rebekka Laursens bidrag om urkristendommens historiske og sociale forhold. Her kan det dog ikke undgås at skildringen til dels har karakter af baggrundsorientering, til dels af punktstudier. Det ny testamente er et så specielt historisk kildekræft, og brugen af det så metodisk krævende, at læseren enten må gå let hen over dette kapitel eller selv fortsætte til videregående eksegese. Det gælder ikke mindst de få sider der handler om »Jesus-bevægelsen« og om spørgsmålet om kontinuitet eller kontrast mellem Jesus' virksomhed og den ældste kirke. Problemet med at integrere disse emner i en håndbog er nok uløseligt.

Bogen afsluttes med 50 siders udvalgte kildetekster (uden for bibelen), mange af dem for første gang i dansk oversættelse.

Torben Damsholt